

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:
КІЗЛОВА А. А. УСАМІТНЕННЯ В НАТОВПІ:
СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ БРАТІЇ ПРИ
ШАНОВАНИХ СВЯТИНЯХ КИЄВО–
ПЕЧЕРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ
(1786 Р. – ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТ.).
МОНОГРАФІЯ. К.: ПП «ФІРМА «ГРАМНА»»,
2019. 560 С.: ІЛ.**

**RECENT TO THE BOOK:
KISLOV A. A. INTERACTION IN NATION
WORK: SOCIAL INTERACTION OF BRITAIN
AT CHANNLED HOLIDAYS OF KYIV–
PECHERSKIY'S AFRICAN LAVRA (1786 AD
– FIRST DECADE OF THE TWELFTH DECADE).
MONOGRAPH. K.: PRIVATE ENTERPRISE «FIRM
«GRAMNA»», 2019. 560 C.: IL.**

Преловська І. М.,
доктор історичних наук, ст. наук. сп., провідний
науковий співробітник відділу джерелознавства
новітньої історії України, Інститут української
археології та джерелознавства ім.
М. С. Грушевського Національної академії наук
України (Київ, Україна), e-mail: clio21@ukr.net

Prelovskaya I. M.,
*Doctor of Historical Sciences, art. sciences sp.,
Leading Researcher of the Department source
history of modern history of Ukraine Institute of
Ukrainian Archaeography and source study them
M. S. Hrushevsky National Academy of Sciences of
Ukraine (Kiev, Ukraine), e-mail: clio21@ukr.net*

Монографічне дослідження к. і. н. Антоніни Кізлової з доволі оригінальною назвою і самим підходом до наукового дослідження проблеми з'явилося у видавництві ПП «Фірма «Грамна»» у 2019 р. Враження від наукової новизни і оригінальності підходів у дослідженні Свято–Успенської Києво–Печерської Лаври не залишають читача від першої до останньої сторінки нового видання, оскільки до цієї пори здається ніхто так не ставив наукову проблему дослідження соціальних взаємодій братії згаданого монастиря у всіх відомих аспектах.

Не можна не погодитись з думкою авторки монографії про те, що Києво–Печерська Лавра – це «місце, котре приваблювало не лише прочан з усіх куточків православного світу і всіх прошарків суспільства, а й туристів або місіонерів різних віросповідань, шукачів замовника для своїх товарів чи послуг, а також зловмисників: від дрібних злодіїв до святотатців». У центрі уваги даного дослідження опинилась саме взаємодія лаврських керівних і рядових насельників монастиря між собою та зі сторонніми особами щодо шанованих святинь – чудотворних ікон, мощей та їхніх часточок, гробниць, речей, що належали святым, упродовж періоду з кінця XVIII століття і до перших десятиліть ХХ століття.

У виданні зразу привертає увагу велика кількість тематичних цитат різними мовами з різноманітних джерел, які разом з розміщеними на податку кожного розділу рідкісними ілюстраціями (с. 7, 29,

71, 111, 147, 185) та фахово поданими додатками (с. 475–553), привертають увагу фахівців новизною підходу у дослідженнях цілого спектру проблем вивчення історії Києво–Печерської Лаври.

Взагалі, варто погодитись з методологічною позицією, яку поділяє авторка, за котрою система релігійних переконань невліва для сучасної академічної науки і неспівмірна з нею поняттєво. Тому немає сенсу перевіряти, чи відбувалися насправді описані в свідченнях вірян чуда (с. 26).

Взагалі авторка демонструє доволі незвичні підходи у поданні аналізу тих джерел та історіографічних праць, які виникли в Російській імперії, а також в радянський період, подаючи детальні описи націоналізованих лаврських святинь першими радянськими музейниками (П. Курінний, Ф. Ернст, Н. Геппенер (Лінка), Г. Денісов та ін.). Цінною є згадка про публікацію В. Гінзбурга щодо розкриття мощей, який у 1939 р. не тільки був учасником чергової кампанії відкриття мощей у Києво–Печерському монастирі, але й був запрошений для відкриття саркофагу Ярослава Мудрого і забрав до Ленінграда його вміст для досліджень (с. 17).

У самій назві розділу «Огляд джерельної бази: можливості та обмеження» (с. 29–70) продемонстровано наскільки А. Кізлова усвідомлює не тільки складність пошуку, інтерпретації та використання різних видів джерел, але й відповідні обмеження у визначенні особливостей інформаційного потенціалу джерел усіх доступних типів. Окрім справді вражаючого переліку архівних фондів в Україні та Російській Федерації, авторка спромоглася з численних архівних справ отримати ті вузькоспрямовані джерела, які зазвичай в силу специфіки мало використовуються іншими дослідниками бо допомагають розкрити тільки один аспект – організацію простору і часу для взаємодій при святинях, засади контактів з безпосередньо приставленими до мощей та образів насельниками.

Подано також інформацію щодо інших видів джерел – періодичних видань, різноманітних варіантів зображень лаврських святинь, справ про виготовлення церковних речей, описів церковного й ризничного майна, справ про надходження та витрату грошей, реєстрів Духовного Собору Лаври, літературних творів, довідників, путівників для паломників тощо.

Справжнім науковим відкриттям виглядає висновок А. Кізлової стосовно того аспекту організації простору навколо святинь Києво–Печерської Лаври, який стосується поступових змін у розміщенні шанованих образів та реліквій Свято–Успенського собору, зокрема в справі доступу до домовин з мощами у Близьких і Дальніх печерах, організації порядку доступу вірян до лаврських святинь тощо. Йдеться про регулятивну діяльність представників адміністрації, які безпосередньо відповідали за святині (єклезіарх, блостителі печер, пустиней, Микільського лікарняного монастиря) під загальним наглядом намісника та з благословіння священноархімандрита – митрополита Київського і Галицького.

Цікавими є спостереження дослідниці щодо регулювання часу, призначеного для взаємодії при святинях Києво–Печерської Лаври. На підставі дослідження численних свідчень очевидців та відповідних архівних матеріалів зроблено висновок про те, що в Свято–Успенському соборі прямий доступ богомольців до святинь значною мірою залежав від режиму, в якому спускали з–понад царських врат ікону Успіння Богородиці, оскільки до 1893 р. не було нормою тримати двері храму відчиненими цілий день.

Авторкою докладно розглянуто служіння гробових монахів, які стояли при раках з мощами навіть в часи богослужінь, а також процедури переоблачення мощей у печерах, подано міркування щодо соціального статусу богомольців, особливо змін у розкладах богослужінь з нагоди прибуття «екстраординарних» відвідувачів Києво–Печерської Лаври. Розглядаючи відомості про організацію контактів при святинях із відповідальними особами, А. Кізлова звернула увагу саме на тих, хто служив провідниками у лаврських печерах – виконання ними послуху, умови супроводу груп вірян, формальний рівень освіти і навіть припустимий рівень нетверезості й неохайності.

Окремий розділ монографії А. Кізлової присвячено взаємодії насельників щодо особливо шанованих ікон, зокрема відомостям про звичаї, порядок молебнів, спроби прикрасити найбільш відому і шановану святиню Києво–Печерської Лаври – ікону Успіння Богородиці. Авторка подає надзвичайно докладні документальні відомості про те, як відбувалися процеси ремонту риз, використання привісок, взагалі збільшення коштовностей навколо цього образу. Окремо в дослідженні подано інформацію щодо постійного опорядження лаврських мощей, заміни святкових та буденних покровів і їхнього регулярного переоблачення за рахунок пожертв від різноманітних благодійників тощо.

Інтерес викликають подані авторкою відомості щодо обставин зберігання інших святинь Києво–Печерської Лаври, зокрема часточок мощей окремих святих або релікваріїв з багатьма часточками та мироточивих глав, з якими пов'язана система миропомазання в лаврських печерах і відповідні взаємозв'язки монастирської братії у цій справі. Висновком авторки стосовно існування сушарні мощей, що стало одним з аргументів атеїстичної пропаганди на початку ХХ століття, є такий, що це робилося не заради приховування процесів переоблачення мощів лаврських святих, а намагання не порушувати звичайного ритму відвідування печер і не викликати серед богомольців невдоволення відсутністю на місці багатьох мощей.

Серед гробниць Києво–Печерської Лаври А. Кізлова спеціально вирізняє місця поховання і свв. прпп. Антонія і Феодосія Печерських, зазначаючи всі ті проблеми, які пов'язані з вшануванням місць упокоєння засновників монастиря, а також з пізніше влаштованими кенотафами.

Процеси збереження і примноження святинь в описах сучасників та свідченнях документальних джерел стали предметом для дослідження окремого розділу у монографії А. Кізлової, в якому визначено особливості заходів насельників Києво–Печерської Лаври для охорони мощей та ікон від умисних дій, що могли б загрожувати святиням чи їхньому найближчому оточенню. Зокрема, йдеться про оборонне будівництво навколо монастиря з початку ХІХ століття, причому ці роботи по зведенню фортів і батарей, копанню ровів і вирубки дерев несли пряму загрозу підземним спорудам. У розділі подано цікаві свідчення про випадки святотатства в лаврських печерах, а також спробу священноархімандрита Лаври разом з соборними старцями вирішити через Святійший урядуючий Синод Російської Церкви питання щодо визнання нових святинь – Байбузької ікони Богородиці та тіла Павла Тобольського.

Ще одним способом взаємодії Києво–Печерської Лаври, який описано авторкою монографії, була видача назавжди чи тимчасово назовні часточок належних їй або її окремим насельникам мощей святих, а також взаємодія з мешканцями населених пунктів, які просили повернути їм колись забрану місцеву святиню, зокрема св. прп. Євфросинії Полоцької.

Висновки до монографії заслуговують окремої згадки, оскільки за рівнем узагальнень та інформативною насиченістю дорівнюють аналітичній статті з викладом всіх напрямів соціальної взаємодії братії Києво–Печерської Лаври при шанованих святинях монастиря. Авторка роботи не тільки подає висновки із проробленої колосальної роботи по опрацюванню джерел, але й визначає перспективні напрями майбутньої наукової роботи у справі дослідження найвідомішої української святині.

* * *